

„PETRU COMARNESCU ȘI LITERATURA CONFESIVĂ”

Literatura confesivă a constituit pentru Petru Comarnescu o prioritate temperamentală, fiind totodată o modalitate predilectă a generației sale. Pe lângă jurnalul propriu-zis, călătoriile comarnesciene, cele de peste ocean și cele prin Europa, au reprezentat un motiv în plus în realizarea unor cărți confesive și de analiză a spațiului interior, confesii îndeplinite cu multă obiectivitate și responsabilitate. În perioada interbelică a crescut, în mod evident, interesul pentru acest gen literar, ce oferea o certă libertate de exprimare. Și Petru Comarnescu a optat pentru literatura confesivă, pentru jurnal și pentru publicarea notațiilor de călătorie, mizând pe posibilitățile multiple ale destăinuirii și împărtășirii impresiilor, deoarece, credea scriitorul, în acest tip de scriere „accentul și greutatea cad pe viața interioară a omului și pe puterea lui de destăinuire. Astăzi, scriitor bun apare acela în stare să destăinuiască cât mai mult și mai adânc din propria sa ființă... Acest proces de subiectivizare – de reducere a lumii și întâmplărilor la acel punct de plecare și de rămânere <<eu>> – este tipic vremii noastre.” (1) Spirit mobilizator, Petru Comarnescu a încercat să arate contemporanilor forța literaturii confesive, importanța noului tip de scriere, dovedindu-i permanent avantajele. Omul trebuia să treacă pe parcursul existenței sale, în opinia sa, și prin experiența confesiei, a mărturisi pentru a putea accepta exteriorul, dar și pentru a se putea împăca cu sine și înțelege la modul absolut.

Cărțile sale de călătorie, asemenea însemnărilor intime,

s-au constituit într-un veritabil jurnal spiritual, mai mult decât atât, într-un studiu amplu, cu referiri erudite la oameni, locuri și opere, depășind simpla notație. Intuițiile omului de cultură, Petru Comarnescu, cărturar cu însușiri plurale, au avut acoperirea profesională a cercetătorului de tip interdisciplinar, atent la tot ce-l înconjură, fără a neglija ansamblul, dar nici detaliile. Impresionantul jurnal, ca și studiile despre America sau memoriile de călătorie din Europa, adunate în mai multe volume, au invitat și invită la receptarea valorilor străine, făcându-ne să străbatem teritoriile spirituale de excepție. Valoarea memorialisticii comarnesciene a rămas una de ordin documentar, biografic și istoric, multe pagini au oferit portrete, chiar autoportrete, din care au ieșit la iveală talentul și calitățile unui bun povestitor, ce a stăpânit deplin arta evocării și a descrierii. Indubitabil, Comarnescu a avut acea forță extraordinară de a vedea și a se vedea, de a privi și a analiza, de a înțelege și a exprima complexul amalgam de stări și sentimente. Notele de călătorie din America și Europa au rămas ca o dovadă vie a acestui talent, iar apariția *Paginilor de jurnal*, în 2003, a scos încă o dată la iveală, preferința acestui scriitor și a generației din care provenea, pentru confesiune. Încadrat în literatura de frontieră, cum o numea Silviu Iosifescu, jurnalul comarnescian se confundă pe alocuri cu memoriile, înglobând amintiri, corespondență, confesiuni intime, chiar însemnări de călătorie. Astfel, frontierele sunt lărgite, aproape desființate, trăsătura ce prevalează

fiind libertatea (nu totală însă).

Deși s-a vorbit de mai multe ori de existența a numeroase pagini de jurnal, aparținând lui Comarnescu (aproximativ 5000 de pagini, incluzând evident și memoriile de călătorie), totuși au fost publicate până acum doar o mie și ceva. Inițial, a apărut la Iași, la Institutul European, un *Jurnal*, cuprinzând anii 1931 – 1937, urmând ca în 2003, din inițiativa merituoasă a unor editori și foști prieteni, să apară la Editura „Noul Orfeu”, *Pagini de jurnal*, în trei volume masive, ce fac referire, cu omisiuni pe alocuri, la anii cuprinși între 1923 – 1968. *Pagini de jurnal* își justifică titlul fiindcă totalitatea paginilor și numărul lor rămân în continuare necunoscute publicului larg.

Primul volum cu referire la anii 1923 – 1947, corespunde anilor de tinerețe, readucând în fața cititorului curios nu numai un om în intimitatea sa sufletească, ci și o epocă întreagă, cu oamenii ei, cu evenimentele ei majore, cu incidente personale mai mari sau mai mici. Volumul al doilea ce cuprinde anii 1948 – 1961, ani ai maturității, își dezvăluie la rândul ei importanța, prin evocarea unor aspecte ce țin de viața personală, de lupta dusă la extreme, pentru păstrarea echilibrului, a demnității personale. E o luptă tulburătoare pentru supraviețuire, pe toate planurile: social, cultural, politic (cultura fiind aservită politicului aproape în totalitate, cu mici porțițe de ieșire, pentru cei care au reușit să le găsească). Volumul ce încheie aceste inedite *Pagini de jurnal* evocă anii ultimi, 1962 – 1968, înglobând în structura sa, deloc riguroasă și fidelă genului, însemnările de călătorie din Europa, din anul 1966, însemnări ce alcătuiesc apoi volumul postum, *Chipurile și privescările Europei*, apărut din inițiativa aceluiași prieten fidel, Traian Filip, și jurnalul de călătorie în Statele Unite ale Americii, din anul 1968. După cum se poate ușor vedea, jurnalul comarnescian face corp comun cu însemnările de călătorie și memoriile, toate aceste notații dezvăluind o mare pasiune a celui care scrie, cea pentru artă. Chiar și o lectură superficială a jurnalului și memoriilor de călătorie scoate la lumină viziunea unui estetician, căreia i se adaugă încrederea nemijlocită în artă și cultură, concepția profund umanistă asupra vieții, într-un cuvânt neoclasicismul vizionarului estet, cum însuși s-a definit uneori.

Eugen Simion a abordat detaliat problema diarismului și a remarcat cum anii '30 ai secolului trecut au fost hotărâtori pentru soarta acestui gen literar în contextul românesc. În special, tinerii scriitori ai generației trăiriste, existențialiste, simțeau nevoia confesiunii, nemaifiind vorba doar de o convingere estetică, ci și de o stare de spirit. Tinerii generaționiști își trăiau cu intensitate stările intime ce fluctuau de la disperare, la victorie, fericirea succesului, exuberanța vârstei. Subiectivitatea era în ton cu dorința tinerilor scriitori de a-și exterioriza trăirile, de a se situa în centrul atenției, mizând pe estetica experienței și a autenticității, în manieră gidiană sau proustiană. Jurnalele interbelice și postbelice construiesc fiecare o lume, o lume aparte, prin dominantele ei istorice, politice și culturale, fiind tocmai de aceea relevante pentru definirea unei personalități. Acesta este și cazul lui Petru Comarnescu, scriitor ce se dezvăluie în propriul jurnal, atât ca intelectual de mare forță și erudiție, cât și ca simplu om, trăitor al unor vremuri dramatice. În această direcție pot fi înțelese însemnările zilnice de fapte, evenimente, situații, unele banale, ținând de existența cotidiană, aspect ce nu scapă criticilor severe, ce găsesc textul diaristic comarnescian parțial interesant, laconic adeseori, dar totuși nu lipsit de importanță. Există critici care găsesc jurnalul comarnescian revelator, însuși Petru Comarnescu își puna mari speranțe în propriul jurnal căruia îi atribuia mai multe funcții, una fiind aceea de rezervor de date al memoriei. Diaristul spera să revalorifice informațiile notate mai târziu, prin scrierea mult proiectatului roman al generației sale și prin redactarea unor studii sau articole.

Pentru Comarnescu, la fel ca și pentru colegii săi de generație, doritori de experiențe și trăiri autentice, o influență majoră a fost cea a lui André Gide, cel ce a adus jurnalul intim la suprafața vieții literare. Așadar, aproape toți scriitorii acelei perioade, au ținut un jurnal, fie din sentimentul singurătății și nevoia unui confident, fie ca instrument de cunoaștere ori depozitar de date și informații, cu rol de aide – memento, fie ca atelier de fraze, în umbra operei majore, ori ca laborator de analiză a propriilor stări și sentimente, acestora adăugându-li-se jurnalele de călătorie. Dacă în perioada interbelică, jurnalul intim a fost descoperit în literatura română în adevăratul sens al cuvântului, după 1945, el a intrat într-o lungă clandestinitate, evident datorită regimului totalitar. Petru Comarnescu a traversat ambele perioade, nu a încetat să-și noteze în jurnal nici în anii grei ai comunismului, când, pentru o perioadă a fost aproape complet marginalizat și înlăturat de la revistele unde colaborase. Totuși, după mărturia editorilor, unele pagini au fost distruse însuși de autor, care se temea de o descindere a securității în locuința personală, alte pagini au fost șterse, modificate, unele rânduri devenind din această cauză ilizibile. Luând în discuție *Jurnalul* comarnescian, publicat în 1994, Eugen Simion a fost de părere că jurnalul intim îl arată pe acest scriitor mult mai complex, decât l-au putut dezvălui conferințele și articolele sale. „Petru Comarnescu se socotește, el însuși, un om dificil și vulnerabil: «un cameleon sincer». Jurnalul intim îl arată totuși, mult mai complex. Firea lui pare, la prima vedere,

agitată și nestatornică. Omul are însă un număr de modele spirituale pe care le urmează cu destulă consecvență și nu trăiește, nici în plan etic, la voia întâmplării. Este un tânăr intelectual care caută adevărul în lumea profesiei sale și se caută, cu o neliniște ce nu pare deloc jucată, pe sine. Cameleonul trăiește într-o generație care vrea să schimbe fața culturii române (Eliade, Noica, M. Vulcănescu, Cioran, Holban, Emil Botta, Anton Galopentia ș.a.) și se desparte de ea de multe ori.” (2)

Paginile diaristice comarnesciene au dezvăluit un spirit hipersensibil, o fragilitate sufletească, mascată în exterior de vehemența cu care își susținea convingerile, vehementă ce i-a atras multe adversități. Mai ales în tinerețe, Petru Comarnescu intra ușor în polemică, a fost și protagonistul unor scandaluri, de aceea s-a arătat deseori dezgustat de intelectualii timpului său. Comarnescu avea acel spirit tranșant, nu ocolea ideile, nu ezita să înregistreze comportamentul și vorbele altora, așa cum nu se ocolea nici pe sine. „Ajutorul mă leagă și mai mult de lume, dar neajutat poate că tot nu aș face mare lucru. Și eu sunt laș, oportunist, fricos față de nesiguranță, dar posed viziunea unui timp mai îndelungat și cu ea judec tot ce fac. Sunt oportunist sub specie vitae.” (3) Mărturiile diaristului au descris, în repetate rânduri, atmosfera relativ neprietenoasă, neprimitoare în care a conviețuit tânărul venit de la Iași, cu familia Neter, vărul avocat care l-a găzduit, dar unde a fost privat de iubirea, liniștea și căldura unui cămin adevărat. Pe acest fundal al depărtării de ținuturile natale, de casa părintească, apărea imaginea Mamei (scrisă mereu cu majusculă), ființa pe care scriitorul a simțit-o mereu aproape de sufletul său, în ciuda distanțelor fizice, adesea greu de învins. Jurnalul constituie și o ușă deschisă spre interioritatea autorului care înregistra cu amărăciune, pe lângă atmosfera familială proprie, și problemele financiare ce l-au urmărit permanent, sentimentul nesiguranței și crizele pe care le-a traversat (boli, lipsa banilor și a timpului de lucru, acestea două fiind constante ale vieții sale).

Găsim în jurnalul comarnescian o existență dezvăluită sub toate înfățișările sale, de la detalii privind familia, apropiatii, prietenii, traiul zilnic, până la aspecte ce țin de preocupările acestui intelectual, de mediul cultural în care se mișca, de poziția sa de animator al propriei generații, implicat într-un program cultural complex ce cuprindea participarea la conferințe, spectacole, expoziții, prezența constantă în paginile ziarelor și revistelor, cu articole și cronici. Din alt punct de vedere, aceste pagini confesive urmăresc traseul unui om monden, cel puțin în tinerețe, anii aceștia fiind trăiți cu intensitate, cu o implicare emoțională și spirituală totală, când totul stătea sub semnul unei voințe aprige de afirmare. „Petru Comarnescu este, în această privință, în linia generației sale: trăiește actele mari și mici ale existenței și le înregistrează în jurnalul intim fără gândul de a face literatură; nu evită lumea ideilor, dar, om inteligent, nu face caz de lecturile sale... Nu-i, cum s-a putut vedea, invariabil neliniștit, disperat, nu-i nici cu premeditare optimist. Crede că jurnalul este folositor, ca exercițiu spiritual și depozitar al istoriei individuale, dar nici nu pune, ca Eliade, un mare

pret pe el, ca gen literar.” (4)

Apariția *Paginilor de jurnal*, în 2003, schimbă această viziune, căci, în ultimii ani, Petru Comarnescu miza mult pe importanța jurnalului său în dezvăluirea unei imagini veridice și complete despre propriul destin ce a cuprins atât anii înfloritori ai interbelicului, cât și anii totalitarismului, când scriitorii păreau condamnați pe vecie la tăcere. În acești ani de regim dictatorial, multe rânduri rămân nescrise, multe cuvinte nerostite, chiar și unele scrise pe hârtie aveau un destin scurt, căci, în momentele de teamă și îndoială, deloc puține, autorul le-a șters, distrugând mărturiile imprudente, păreri curajoase, aluziile ce puteau avea un iz politic. Jurnalul comarnescian este important și-n măsura în care dezvăluie ritmul de viață al unui om care lucrează enorm. Citește, scrie articole, cronici, studii, prefețe, traduce, ține conferințe, merge la spectacole, film și operă, vizitează muzee și expoziții, călătorește când are prilejul, duce o viață ce nu exclude ieșirile mondene, se zbate să înființeze reviste, să conducă asociații, să inițieze anchete și nu uită să-i sprijine și pe cei aflați în nevoie (tineri scriitori și artiști). Însemnările zilnice, lacunare uneori, își iau revanșa prin ample descrieri ale unor evenimente, prin consemnarea unor păreri și impresii despre colegii de generație, pe care autorul îi critică deseori, subliniindu-le, după caz, greșelile sau calitățile.

Până prin 1940, chiar și câțiva ani după 1940, jurnalul în discuție evidențiază temperamentul și personalitatea puternică a unui tânăr, dornic de afirmare și care, într-adevăr, a reușit să fie remarcat, câștigându-și un loc propriu, aproape singular prin atribuțiile sale de activ animator cultural. În jurul anilor '50, situația intelectualului Petru Comarnescu, ca și a altora, era periclitată, scriitorul simțea tot mai acut nesiguranța statutului său și notele diaristice confirmă existența unei temeri, a unei presimțiri. În această perioadă, Comarnescu și-a pierdut slujba de la Editura de Stat și pe cea de la Direcția Teatrelor, rămânând efectiv șomer. Grijele materiale s-au accentuat, punând și mai mult în dificultate pe acest iubitor de artă ce uneori își vindea obiecte personale (tablouri, sculpturi primite), pentru a se întreține. Jurnalul redă limpede umilinta, sentimentul inutilității ce devenea din ce în ce mai dominant, alături de nesiguranța zilei de mâine. „Acum când citesc aceste pagini de jurnal, - relatează Valeriu Râpeanu -, retrăind clipe ale vieții mele care se încetșosaseră și mi-au reapărut pe ecranul memoriei îmi dau seama că Petru Comarnescu nu a fost numai neobositul, risipitorul timpului său, altruistul, jertfitorul pe altarul frumosului, omul de o sinceritate dezarmantă care i-a pricinuit atâtea neplăceri, dar mai ales, că viața lui a fost o adevărată dramă. O luptă cu existența de fiecare zi, cu lipsuri materiale, cu nevoi din cele mai prozaice, cu spaima că va rămâne pe drumuri.” (5)

Către mijlocul anilor '50, Comarnescu nu se mai putea manifesta nici ca scriitor, căci i se luase tacit dreptul de publicare. Autoritățile de atunci considerau dosarul lui Petru Comarnescu compromițător prin faptul că își luase doctoratul la o universitate americană, făcuse parte din conducerea Asociației „*Amicii Statelor Unite*”, lucrase în redacția *Revistei Fundațiilor Regale*, tradusese din

literatura americană, mai ales din opera lui Eugene O'Neill (considerat decadent), colaborase, în plus, la mai multe publicații burgheze. Ajutat de prieteni (Ionel Jianu, în special), Petru Comarnescu a reușit să supraviețuiască în cultură, publicând doar traduceri, sub pseudonimul Anton Coman.

Academicianul Dan Grigorescu, care l-a cunoscut îndeaproape pe autorul *Paginilor de jurnal*, ne dezvăluie elemente noi, esențiale în înțelegerea și judecarea unor relatări cuprinse în paginile diaristice. „Loviturile primite în anii '50 și în primii ani ai deceniului următor l-au făcut să se teamă de ce e mai rău. Prima dată când l-am auzit vorbind despre *Jurnalul* care vede acum lumina tiparului a fost prin 1959 sau '60. Ne plimbam pe aleile Grădinii Ioanid, aproape pustie în înserarea aceea de început de toamnă; ori de câte ori avea de gând să discute o chestiune care implica, într-un fel sau altul, politicul (dar asta se întâmpla foarte rar: Comarnescu evita sistematic asemenea subiecte), își invita musafirlor «să facă vreo câțiva pași pe afară». În acea seară mi-a destăinuit că se teme de o descindere sau o percheziție și că obiectul pe care îl credea cel mai compromițător era un jurnal,” (6) ținut de mai bine de treizeci de ani, pe care îl recitise și din care eliminase paginile cu referire la comuniști. Același Dan Grigorescu susține că multe aspecte ale contemporaneității autorului erau aspru judecate de acesta, spre exemplu, clădirile din Piața Palatului, din București, pentru care au fost dărâmate patru biserici, una pictată de Luchian. În *Jurnal* însă apar formulări favorabile, pozitive despre noile construcții, aprecieri ce se explică prin prudența autorului lor de a nu fi depistat de securitate ca adversar al regimului politic de atunci. Tot din prudență, au fost șterse sau modificate însemnări mai vechi ce puteau fi interpretate de comuniști și puteau, deci, constitui motive de acuzare într-un eventual proces. „El n-a avut – susține Al Săndulescu – curajul bătrânului C. Rădulescu-Motru sau al colegului său de generație Pericle Martinescu și s-a *automutilat*, făcând să dispară însemnările lui și nu numai despre comunism, dar presupunem și despre evenimente ale involburatei epoci pe care a traversat-o. Altfel cum ne putem explica absența în bloc a anilor 1938 – 1940, 1943, 1944, 1946, 1950 – 1955, notele cu totul sporadice din 1941 – 1942? Sigur, a fost posibil ca el să neglijeze jurnalul perioade mai lungi, dar anii amintiți au fost puternic marcați politic: legionarismul, sfârtecarea țării din vara lui 1940, războiul, teroarea stalinistă. Să nu fi comentat oare toate acestea, sau măcar pe unele dintre ele? Nici vorbă că a făcut-o.” (7) De aceea, *Jurnalul* comarnescian e fragmentar, lipsesc „momente importante din cei 65 de ani câți a trăit Petru Comarnescu. Dar el îngăduie schițarea unei existențe frământate, exemplară prin voința de a face bine, de a participa nemijlocit la construcția unei culturi care să apere valorile și să respingă impostura și kitschul. Prietenii credincioși, cei care l-au părăsit în unele împrejurări când avea atâta nevoie de prietenie, adversarii săi, elogiile și atacurile, consecvența (și, evident, capriciile lui), apar aici, într-o mișcare neconținută a planurilor.” (8)

Dacă la început, notele zilnice erau mai sumare, enumerând oamenii întâlniți și activitățile curente, pe

măsură ce timpul trecea, sporea și nevoia de confesiune, discursul diaristic devenind tot mai complex și cuprinzând pagini de zguduitoare mărturisiri, relatări de călătorie, impresii după expoziții și întâlniri, referințe critice despre opera mai multor artiști și scriitori, incluzând chiar unele scrisori adresate familiei și prietenilor. După 1945, jurnalul capătă o altă tonalitate, în acei ani, Petru Comarnescu trăia, precum mulți din generația lui, drama intelectualului, format și afirmat înainte de război, și care se confrunta acum cu o altă realitate socială și politică, cu un regim opresiv. Petru Comarnescu era conștient că implicarea politică a foștilor colegi de drum a fost responsabilă pentru fărâmițarea în grupuri a strălucitei generații, de aceea a încercat (atât cât a putut), să se țină departe de politic, să acorde întâietate culturalului, considerațiilor estetice. Însă, o dată cu instalarea regimului comunist totalitar, Comarnescu și-a dat seama că vremurile ce se anunțau la orizont nu erau deloc optimiste, că s-a terminat cu judecățile artistice senine, cu nonconformismele. Cenzura era prea puternică, cei care s-au lovit de ea știu mai bine acest lucru, chiar exprimările insuficient partinice sau neutre putând constitui motiv de obiecție și critică. Pentru a rămâne în picioare, intelectualului nu i se ofereau prea multe alternative. Unii șovăiau, ezitau, și Comarnescu a procedat la fel, dar, până la urmă, a făcut unele compromisuri, taxate mai târziu de posteritatea critică. Referitor la acest interval de timp, jurnalul nu oferă date complete, rămân încă multe întrebări suspendate, unele răspunsuri intuite. Tocmai de aceea, se impune judecarea unor afirmații, atât din *Jurnal*, cât și din alte cărți comarnesciene apărute în anii '60, în genere monografiile asupra unor artiști plastici, nu doar prin ceea ce par ele la suprafață, ci și prin ceea ce voiau să ascundă. „Din cele trei volume publicate acum (*Pagini de jurnal*), descifrăm o dramă existențială și intelectuală, încă unul dintre dureroasele exemple ale modului condamnat cum a reușit comunismul să-l umilească pe om și încă unul de artă” (9) – constata cu amărăciune Al. Săndulescu.

Criticul aducea jurnalului comarnescian și alte obiecții referitoare la faptul că autorul acestor note zilnice nu a operat prin selecția esențialului de elementele derizorii, banale, nesemnificative. „Lui Petru Comarnescu îi plăcea mult să vorbească, să consemneze, nu să nareze. Mereu precipitat, el nu selectează numeroasele fapte diurne de cele cu adevărat semnificative. Însemnările sunt când laconic–sumare, când stufoase, amestecând pe parcurs jurnalul cu memoriile și chiar corespondența.” (10) Reproșurile aduse vizau și modul în care a fost alcătuită ediția, editorii fiind acuzați de neprofesionalism (lipsa unor note de subsol adecvate, explicative, lămuritoare privind frecvențele paranteze sau întreruperi de text; prezentarea superficială a unor personalități în cadrul îndrumarului selectiv de nume etc.).

Obiecții asemănătoare privind rigurozitatea editării textului, ce pe alocuri scapă de sub control, devenind echivoc, lacunar, le este adresată editorilor și de către Dan C. Mihăilescu, cunoscut cercetător al generației din care Petru Comarnescu a făcut parte. „Destule greșeli de corectură, inexplicabila absență a indicelui de nume (extrem de util, dată fiind mulțimea onomastică din text),

lipsa notelor lămuritoare sunt curențe care alterează lectura. O alterează, dar nu o anulează.” (11) Nu are cum să anuleze ceva din ceea ce Petru Comarnescu a lăsat prin cărțile și studiile sale, amintite de altfel, aproape toate, și în jurnal, singurul care i-a rămas confident tăcut și discret, de-a lungul mai multor epoci. De aceea, fiecare rând diaristic își câștigă importanța, chiar dacă relatările sunt uneori sporadice și lacunare, căci aceste *Pagini de jurnal* te introduc în universul fascinant (prin nota de intimitate, de comuniune directă și nemijlocită cu un mare scriitor, dintr-o mare generație), al unui scriitor al cărui destin a traversat lumea românească în epoci de glorie, ca și de reală decădere politică, un om ce și-a trăit viața sub semnul ideii și faptei, lucidității și interogațiilor. Protagonistul acestor pagini a trăit cu ardoare în cultură, a traversat experiențe de viață și de cunoaștere, pulsând neobosit în fața artei și a frumosului.

Zaharia Sângeorzan, cel care a publicat mai multe pagini diaristice comarnesciene (unele inedite), în diferite reviste, își comunică totodată opinia despre acest document. „Sinteză de simțire și de gândire europeană, *Jurnalul* lui Petru Comarnescu e o oglindă superbă, înfățișându-ne cu sinceritate și realism o lume în expansiune, o experiență de viață, măștile unor personaje ale unui vast roman ce te cucerește dintr-o dată prin vocile lui inconfundabile și de o mare amplitudine existențială... *Jurnalul* lui Comarnescu e și un document, o mărturie ce aparține unei conștiințe neliniștite, un dialog cu generația sa. E mai cu seamă o viață rememorată de un european ce aparține întru totul fenomenului cultural românesc.” (12)

Jurnalul comarnescian recompune, ca într-un roman realist, o existență, deloc banală și deloc liniștită. Este existența de zi cu zi a unui intelectual, a cărui viață e urmărită din anii tinereții, ai începuturilor și până la maturitate. Între aceste două puncte, viața lui Comarnescu se dezlănțuie în urcușuri și coborâșuri, unele mai grele decât altele și din ce în ce mai solicitante pentru sensibilitatea și finetea unui intelectual de mare bogăție spirituală. Fiind o persoană care își înregistrează cu meticulozitate activitățile, Comarnescu a lăsat mărturie multe rânduri despre oamenii cunoscuți în diverse împrejurări, a dedicat pagini întregi prietenilor și întâlnirilor pe care le aveau, pagini din care s-a desprins o lume atât de reală, lume în care fiecare își are un loc, iar autorul ne ajută să-l vedem și înțelegem mai bine. Ghidați de autor, parcurgem aceste rânduri diaristice, contaminându-ne de temperamentul acestui entuziast și mare admirator al operelor de artă, filosof totodată, pe care-l găsim ba la Congrese internaționale de filosofie, la Paris și Praga, ba în Italia, Anglia, Olanda, Franța, America, Elveția, admirând fresce și vizitând biserici. Paginile diaristice comarnesciene impun un ritm de viață trepidant, este ritmul în care a trăit și a lucrat Petru Comarnescu, veșnic doritor să știe tot ce se întâmplă în lume, să cunoască noile tendințe în artă și literatură, să stabilească confluente cu arta și cultura universală.

Mărturiile ce încheie jurnalul descriu două călătorii, una prin Europa și alta prin America, două itinerarii majore prin semnificațiile pe care le implică. Erau ultimele deplasări în străinătate, prilej de revedere a locurilor

vizitate cândva și a vechilor prieteni ori colegi de drum. După aceea, a urmat întoarcerea definitivă, revenirea acasă. Mircea Zăciu a identificat în comportamentul călătorului Comarnescu o notă nouă, de ușoară nostalgie, dată de trecerea atât de fugară a anilor. Acum un mare aport în perceperea lucrurilor și oamenilor din jur îl avea experiența dobândită de Comarnescu în timp. Așadar, experiența, maturitatea, meticulozitatea, specifice eruditului atent să surprindă cât mai mult, precauțiile, toate acestea au dezvăluit chipul unui călător, ce culegea impresii puternice din locurile vizitate și avea răbdarea de a înregistra totul, de a consemna întâlnirile, discuțiile importante. Nu doar călătorul s-a schimbat cu trecerea anilor, ci și Europa îi apărea altfel, de cum o văzuse cu câțiva zeci de ani în urmă.

Aceste călătorii au stat sub semnul unor importante întâlniri. S-a întâlnit cu vechi prieteni, foști camarazi, cu artiști mai vechi sau mai noi, cu personalități de renume mondial. Aceste confruntări au devenit pentru autor, motiv de analiză și autoanaliză, prilej de a se raporta la foști colegi de generație, ajunși acum oameni importanți în viața culturală occidentală, încercând să înțeleagă succesul lor, dar gândindu-se și la propriul său destin. A revăzut, în acest itinerar european, pe Ionel și Marga Jianu, vechii și bunii săi prieteni, pe Eugen Ionescu, Emil Cioran, Jacques Lassaigne, Carole Giedion – Welcker, Sergiu Celibidache, iar în America, l-a vizitat pe Mircea Eliade. Comarnescu s-a supus cu acest prilej unui amplu rechizitoriu, având forța interioară de a se autoanaliza obiectiv, de a-și compara cariera personală cu cea a foștilor colegi de generație. Grigore Scarlat a dat acestui fapt o frumoasă interpretare, tristă de altfel: „există, desigur, și un secret al celebrității de vreme ce unii reușesc, iar alții nu. Dar parcă în această chestiune se pare că are dreptate bătrânul cronicar moldovean care la vremea lui afirma că «nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremei», Petru Comarnescu nu este un complexat, ci asemeni unui actor ajuns în amurgul carierei și al vieții își reconsideră repertoriul, constatând că nu a

fost distribuit în marile roluri.”(13)

Jurnalul de călătorie ce încheie simbolic aceste *Pagini de jurnal*, stă sub semnul unei incertitudini, al unei presimțiri ce stăruie în mintea și sufletul autorului, rămas, cum bine zicea Mircea Zăciu, un călător singuratic. O teamă, o suferință rodea din interior speranța, încrederea, diminuând bucuria revederii cu foștii prieteni și camarazi. Era un sentiment greu de definit și pentru autor, dar resimțit adânc pe măsură ce timpul trecea tot mai grăbit. „Nu dezvolt bine – scria Comarnescu – tema care mă frământă, încă e confuză. Nu e vorba doar de cei cu care am fost prieten la un moment dat și cu care constat, cu părere de rău, că nu mai pot fi, ci de planuri existențiale mai complexe, pe care călătoria în străinătate mi le-a relevat – planuri de cunoaștere, planuri de sesizare a schimbărilor din lume, din modul de viață al lumii, cu diversitatea categoriilor și variațiilor ei.” (14)

Aceste pagini confesive prezintă o poveste de viață, cu numeroase fragmente de existență umană, referiri la oameni și personalități culturale cu care Petru Comarnescu și-a intersectat destinul, iar impresia de trăire intensă, a adăugat un plus de farmec descrierii. Mărturiile autorului sunt interesante, extrem de vii, cu observații fine, asocieri neașteptate și comentarii diverse. „Dar dincolo de această dimensiune a derizoriului (admirabil surprinsă fără nici o intenție de literaturizare) se simte boarea unei neliniști tulburi, a Timpului necruțător. Fără s-o spună limpede, scriitorul știe că se află într-un spațiu al realității și irealității, Venetia fiind pentru el nu doar o magie ruskiană a Artei, ci mai degrabă o anticameră a morții, ca pentru Thomas Mann. De aici confesiunea pe jumătate a erodării relațiilor, a ceva misterios care-l separă tot mai tranșant – în pofida aparențelor cordiale și a efuziunilor mimate – de vechii prieteni, regăsiți accidental.” (15) Rândurile diaristice nu conțin doar o transcriere directă a unor impresii personale, ci exprimă și nevoia de dialog cu sine însuși, devenind o meditație morală asupra propriului destin. *Pagini de jurnal* este un adevărat jurnal psihologic, jurnalul unui erudit ce-și proiecta cu generozitate și meticulozitate considerațiile asupra pânzelor, monumentelor, statuiilor, într-un mod extrem de instructiv și încadrând faptele și datele într-un context socio-uman. Angajat în istorie, după cum remarcase Zaharia Sângeorzan, Petru Comarnescu a trăit și simțit cu intensitate faptul cultural, a iubit arta și a rămas dedicat creațiilor de valoare și artiștilor. Jurnalul comarnescian, ca și memoriile sale de călătorie, devin o istorie atipică a artei, fiindcă oferă date și informații despre artă și artiști, din locuri și timpuri diferite, cunoștințele curgând unele dintr-altele, fără a lăsa loc sincopelor timpului și diferențelor existente între aspectele evocate. Alături de Comarnescu, alunecă și cititorul pe meandrele artei, purtat de-a lungul timpului, de acest ghid, mereu înflăcărat, întotdeauna neobosit să admire, să relateze, să se entuziasmeze.

La 61 de ani, Petru Comarnescu avea aceeași dragoste de artă, aceeași sete de adevăr și aceeași nevoie de a scrie, parcă mai imperios exprimată prin aceste pagini diaristice. „Rostul acestor însemnări zilnice este mai complex la mine decât la alții – căci, povestindu-mi

întâmplările, îmi descarc sufletul, îmi spun unele necazuri, care s-ar putea să nu intereseze pe cei care îmi vor citi însemnările. Nu știu în ce măsură scriu aceste note pentru mine și în ce măsură pentru alții. Oricum, pentru mine jurnalul este un fel de expurgare și purgare, cu nuanțe narcisice, ca și cu umbre platoniene și o comunicare prietenească în sens aristotelian.” (16) Nimic blazat în atitudinea acestui scriitor – călător, care se angrenase într-una din ultimele sale călătorii, presimțind acest lucru și interiorizându-și trăirile nostalgice. O nostalgie venită din adâncurile ființei umbrea fericirea momentului, amenințarea finalului necruțător fiind adânc resimțită de cel care scria mereu grăbit, sub presiunea neînduplecată a timpului ce nu mai avea răbdare.

Jurnalul comarnescian rămâne un document revelator pentru un om și pentru o epocă întregă, textul diaristic propunând un personaj memorabil, de o vitalitate și o originalitate care impresionează și pentru care confesiunea a constituit o formă necesară de expresie.

Note bibliografice

1. Petru Comarnescu, *Posibilitățile literaturii-confesie*, în „Revista Fundațiilor Regale”, I, 1934, nr. 8 (1 august), p. 415.
2. Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. III, Editura „Univers enciclopedic”, București, 2001, p. 295.
3. Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I, Ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu, Prefață de acad. Dan Grigorescu, Editura „Noul Orfeu”, București, 2003, p. 19.
4. Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. III, Editura „Univers enciclopedic”, București, 2001, p. 296.
5. Valeriu Râpeanu, *Petru Comarnescu și dramele vieții lui*, în „Curierul Național”, 2004, nr. 3935 (7 februarie), p. 2.
6. Dan Grigorescu, *Prefața*, la Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I – III, Ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu, Editura „Noul Orfeu”, București, 2003, p. VIII.
7. Al. Săndulescu, *Un jurnal pe sărite*, în „România literară”, XXXVII, 2004, nr. 32 (18 – 24 august), p. 14.
8. Dan Grigorescu, *Prefața*, la Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I – III, Ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu, Editura „Noul Orfeu”, București, 2003, p. XXIII.
9. Al. Săndulescu, *Un jurnal pe sărite*, în „România literară”, XXXVII, 2004, nr. 32 (18 – 24 august), p. 15.
10. *Ibidem*.
11. Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceașism*, vol. I, Editura „Polirom”, Iași, 2004, p. 71.
12. Zaharia Sângeorzan, *O sinteză de gândire și simțire europeană. Petru Comarnescu – jurnal inedit*, în „Cronica”, XXV, 1990, nr. 28 (11 iulie), p. 6.
13. Grigore Scarlat, *Petru Comarnescu, Chipurile și privilegiile Europei*, în „Steaua”, XXXII, 1981, nr. 6 (iunie), p. 57.
14. Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I–III, Ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu, Prefață de acad. Dan Grigorescu, Editura „Noul Orfeu”, București, 2003.
15. Mircea Zăciu, *Petru Comarnescu, călătorul singuratec*, în „Transilvania”, X, serie nouă, 1981, nr. 1 (ianuarie), p. 17.
16. Petru Comarnescu, *Chipurile și privilegiile Europei*, vol. I, Editura „Dacia”, Cluj - Napoca, 1980, p. 43.